

NA ZAČIATKU STOROČIA 1901 – 1914. SLOVENSKO V 20. STOROČÍ. Prvý zväzok. Vedúci autorského kolektívu Dušan Kováč. Bratislava : Veda, 2004. 291 s.

Po *Krátkych dejinách Slovenska* (Bratislava : AEP, 2003) pripravuje Historický ústav ďalšie syntetické dielo: sedemzväzkové dejiny Slovenska v 20. storočí. Celý projekt má byť fundovaným odborným dielom, ktoré sa vyrovná s problematikou 20. storočia ako už s uzavretou dejinnou kapitolou, pričom nový výklad má priniesť nové zhodnotenie procesov, ktoré prebiehali v danom období. Potreba nových syntéz, ktorá vyvstala po roku 1989, sa tu nemá spájať len s momentom odstraňovania či naprávania starších ideologických deformácií, ale najmä s novým historiografickým prístupom k skúmanej problematike, zohľadňujúcim nové výskumné metódy a nové teórie, a zároveň s rozšírením výskumného záberu – od kľúčových udalostí smerom k spoločnosti, ktorá na Slovensku žila.

Tieto zámery sú čitateľné aj v prvej časti s názvom *Na začiatku storočia 1901 – 1914*. Autorský kolektív v zložení Dušan Kováč (vedúci kolektívu), Roman Holec, Elena Jakešová, Elena Mannová a Milan Podrimavský v nej podáva súhrn politických, sociálnych, hospodárskych a kultúrnych dejín Slovenska v rozmedzí krátkych štrnástich rokov, s dôrazom na procesy a pohyby, ktoré danú dobu formovali a charakterizovali. Určujúcim je kontextové videnie problematiky Slovenska v širších európskych, rakúsko-uhorských a uhorských súvislostiach (ako pripomenutie faktu, že dejiny Slovenska nie sú dejinami nejakého izolovaného územia), moment modernizácie, modernizačné posuny a trendy, zdôrazňovanie multietnicity (spolužitie viacerých etnik a via-

cerých kultúrnych systémov v priestore Slovenska a ich vzájomné vplyvy), narušanie klíšé o zaostalom regióne a existenčne ohrozenom národe. Okrem kontextovosti je príznačným rysom interdisciplinarita, keď interpretácia národných dejín zohľadňuje výskum príbuzných spoločenskovedných disciplín (iných sociálnych vied a vied o kultúre), i s využitím ich výskumných metód, tém či modelov.

Publikácia poskytuje systematický výklad problematiky, čo naznačuje už členenie jednotlivých kapitol: *Rakúsko-Uhorsko a slovenská otázka v medzinárodných vzťahoch, Spoločnosť; Hospodárstvo; Kríza liberálneho režimu 1901 – 1904; Vyrcholenie politickej krízy. Koaličná vláda 1905 – 1910; Pred prvou svetovou vojnou; Ideové smery. Kultúrny a spoločenský život*.

Na začiatku 20. storočia sa Uhorsko vývinovo oneskorovalo za západnou časťou monarchie, aj keď sa jej od politického vyrovnania v roku 1867 snažilo vyrovnat' hospodársky i civilizačne. V podobnej pozícii ako Uhorsko voči Rakúsku bolo Slovensko vo vzťahu k Uhorsku: v rámci Uhorska patrilo k periférnym regiónom, ktoré na modernizačné podnety reagovali neskôr a pomalšie. Modernizačné deficity Slovenska, resp. 16 – 18 hornouhorských žúp, kde Slováci žili v kompaktnom národnom celku, boli dost' rozsiahle. Spomalená modernizácia súvisela s rôznymi činiteľmi: v politike s pasivitou a nediferencovanosťou, v hospodárstve so selektívnou industrializáciou uhorskej časti monarchie a s dominantným agrárnym charakterom Slovenska, v sociálnej štruktúre s disharmonickou koexistenciou „starých“ postfeudálnych tried a novovznikajúcich vrstiev, kde modernita ešte nedokázala vytlačiť tradicionalitu, iba sa k nej pridala ako nový prvok. Ďalšími aspektmi boli

nerozvinutá urbanizácia, tradicionalizmus a konzervativizmus slovenského prostredia, konfesionalita a hlboko zakorenená religiozita. Napriek tomu na začiatku 20. storočia takmer dvojmiliónová slovenská spoločnosť prežívala zmeny spojené s modernizačnými procesmi. V politickom živote to napríklad znamenalo aktivizáciu a diferenciaciu v slovenskom politickom hnutí, vyplývajúcu z reálnej plurality spoločenských záujmov, v ekonomike rozvoj priemyslu, peňažníctva, etablovanie sa slovenskej kapitálovej a podnikateľskej vrstvy, v sociálnej štruktúre požiadavky profesionalizácie, nárastu odbornosti, kvalifikovanosti a vzdelanosti.

Ako však podotýka Elena Jakešová v kapitole o spoločnosti, „predstavovať si slovenskú spoločnosť v tomto období iba ako neustále napredujúce spoločenstvo by nezodpovedalo historickej realite. Jej vývin síce nepretržite postupoval, v niektorých ohľadoch sa však spomalil.“ (s. 44). Takýmto spomaľujúcim činiteľom bol proces odnárodňovania, ktorý súvisel s intenzívnou prirodzenou asimiláciou reagujúcou na zmenené ekonomické podmienky a násilnou maďarizáciou, ktorá bola štátnym programom smerujúcim k presadeniu nacionálne jednotného maďarského štátu. Napriek známkam regresívneho vývoja však podľa Eleny Jakešovej neobstojí názor, že Slováci stáli na prahu 20. storočia na pokraji existenčného zániku. V desaťročiach pred prvou svetovou vojnou došlo síce k spomaleniu prirodzeného rastu slovenského etnika, no nepriaznivý obraz o dramatickom ustrnutí sa viac spájal so štatistickou maďarizáciou: súpis obyvateľstva z roku 1910 bol nepresný a zmanipulovaný, počet Slovákov sa podľa neho znížil nielen v rámci celého Uhorska, ale i na slovenskom území. Skutočnosťou však ostáva, že fenomén národnostného útlaku zasiahol všetky sféry spoločenského života. Systematické odnárodňovanie a pomadžarčovanie, ktoré bolo uhorským špecifikom spoločenskej modernizácie a transformácie, spôsobilo, že slovenská spoločnosť nebola kompletná, nakoľko bola ohraničená o inteligenciu a stredné vrstvy:

príhlasenie sa k slovenskému národu bolo prekážkou v napredovaní po spoločenskom rebríčku. Tento moment – úbytok horných a stredných vrstiev – však podnietil nacionalizmus nemaďarských národov a v tom zmysle aktivizoval aj slovenské národnoemancipačné hnutie.

Ďalším výrazným modernizačným momentom bola urbanizácia, s ktorou súvisela celková modernizácia spoločnosti – oba procesy sa však na začiatku 20. storočia v podmienkach Slovenska plne nerozvinuli. Priestorom urbanizácie v slovenských podmienkach bolo malé mesto, veľkomesto úplne absentovalo. Keďže Slováci nežili iba v hornouhorských župách, ale aj v iných častiach Uhorska, v rakúskej časti monarchie a z dôvodu výstáhovalectva (ktoré sa považuje za jeden z príznakov modernizácie, ako zvýšená mobilita ľudí v priestore) tiež v zámorí, najväčšími slovenskými mestami boli v tom čase Budapešť a Békešská Čaba. Silné slovenské komunity boli aj vo Viedni a v USA. Priamo na Slovensku boli najvýznamnejšími mestskými strediskami Bratislava a Košice, tie však nemali slovenský charakter a navyše ich excentrická poloha voči slovenskému etnickému územiu podporovala diferencovaný vývin západnej a východnej časti Slovenska. Dôsledkom takejto situácie bolo, že neexistencia veľkého mestského národného centra oslabovala národnoemancipačnú aktivitu Slovákov. Jeho úlohu potom nahrádzali menšie mestá a mestečká s prevahou Slovákov ako Turčiansky Svätý Martin, Skalica, Zvolen a Revúca. Politický a ekonomický vzostup Slovákov mohol v predvojnovom období symbolizovať Ružomberok.

Zmeny však boli často konfrontované s nedvížnosťou slovenského prostredia, ktoré charakterizoval zakorenený konzervativizmus. Ten do značnej miery súvisel s konfesionalitou: ako píše Elena Jakešová, „obraz o slovenskom národe na začiatku 20. storočia si nemožno začať vytvárať bez prvoradého prihliadnutia ku konfesionalite“ (s. 61). Hlboko zakorenená religiozita spájala slovenskú spoločnosť, no zároveň ju aj rozdeľovala, nakoľko

sposobovala separáciu podľa jednotlivých konfesií. Práve vďaka konfesionalite narážali moderné myšlienkové prúdy na odpor a prípadní voľnomyšlienkári, liberáli a ateisti boli ostro kritizovaní, a to nielen samotnými cirkvami, ale tiež predstaviteľmi národného hnutia, ktorí v oslabovaní religiozity videli nebezpečenstvo „národného odpadlivera“.

Ako sa tieto momenty prejavovali v politickom živote krajiny a aká bola vtedajšia politická situácia, to vo svojich kapitolách sledujú Dušan Kováč a Milan Podrimavský. Roman Holec zas ponúka veľmi živý a zaujímavý pohľad na ekonomickú a hospodársku sféru.

Elena Mannová vo svojich častiach kapitoly *Ideové smery. Kultúrny a spoločenský život* podnetne využila výsledky svojho inšpiratívneho a originálneho výskumu problematiky kolektívnych identít a spolkovéj činnosti na Slovensku. Jej kapitola sa vyznačuje snahou o postihnutie celej šírky kultúrneho života na Slovensku v daných rokoch, čo v konečnom dôsledku celkom prirodzene naruša klíše o kultúrne zaostalom regióne (trebárs na príklade štatistiky hornouhorských knižníc na s. 248). Namiesto o kultúrnej zaostalosti je reč o obmedzených podmienkach pre rozvoj. Elena Mannová zvyrazňuje aspekt multietnicity a multikulturalnosti, všima si problematiku životného štýlu medzi tradíciou a modernitou, upozorňuje na spolužitie viacerých etníc a viacerých kultúrnych systémov v priestore Slovenska. Hoci literatúre sa v jej prehľade ušlo len veľmi málo miesta, jej charakteristika kultúrnych pohybov na začiatku 20. storočia je výstižná.

Prvý zväzok projektu Slovensko v 20. storočí je, podľa slov vedúceho autorského kolektívu Dušana Kováča, syntézou všetkého podstatného, čo priniesol doterajší výskum, aj s tým, že niektoré otázky ešte zostávajú otvorené a vyžadujú ďalšie skúmanie. Napriek prirodzenej otvorenosti syntézy je kniha významným a hodnotným dielom, ktoré prináša kvalitný širokospektrálny výklad slovenských dejín v rokoch 1901 – 1914. V mnohých

ohľadoch je to výklad nový a prehodnocujúci a v tom je jeho výrazný klad. V niektorých častiach môže mať síce čitateľ dojem prepisovania a rozpisovania štatistik a vysvetľovania štatistických údajov a občas sa niektoré veci opakujú (keď jednotliví autori zasadzujú – nezávisle od seba – svoju problematiku do širšieho kontextu), prínos ani kvalitu textu to však neznižuje. Vítanou pomôckou pre prípadného záujemcu je aj záverečná výberová bibliografia. Súčasťou publikácie je tiež obrazová príloha (pri výbere obrazového materiálu spolupracovala Elena Kurincová), ktorá zmenu pohľadu historikov ilustruje neopozeranými reprodukciami. Kniha *Na začiatku storočia 1901 – 1914* je dobrým začiatkom nových súhrnných dejín 20. storočia.

Dana Kršáková

Zoltán Rédey: JÁN ONDRUŠ. Bratislava ; Kalligram, 2003. 434 s.

Najnovšou knižnou publikáciou literárneho teoretika a kritika Zoltána Rédeya (*Morfológia poézie v recepcii*, 1997; *Pragmatika básnického tvaru*, 2000; *Výrazové tendencie súčasnej slovenskej lyriky*, 2001) je monografia *Ján Ondruš*. Autor sa v nej podujal rekonštruovať zachytiť možnú semiózu konkrétnych básnických textov, na základe ktorej by bolo možné vytvoriť si komplexnejší obraz o Ondrušovom básnickom diele ako celku. Už z takto formulovaného zámeru sú zreteľné Rédeyove priority: jednak v prístupe ku koncipovaniu monografickej práce, a jednak (konkrétne) k uchopeniu ondrušovskej problematiky.

Cieľom autora nie je poskytnúť portrétu monografiu, ktorá by odrážala hodnoverný literárnohistorický obraz Jána Ondruša (otázne je, či dnes má význam produkovať takýto typ monografií), ale ukázať jeho básnické dielo prostredníctvom interpretačného čítania publikovaných textov, zbierok a kníh v ich chrono-